

Teorie nacionalismu E. Gellnera

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7507R036 – Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Eliška Cesarová**
Vedoucí práce: Mgr. Michal Trčka

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Eliška Cesarová**
Osobní číslo: **P15000385**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání**
Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Teorie nacionalismu E. Gellnera**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zaměří na podrobný rozbor Gellnerovy analýzy nacionalismu. První část stručně popíše klíčové motivy, které se objevují v Gellnerově díle. Druhá část bude zaměřena na analýzu jednoho konkrétního vybraného tématu a třetí část bude zaměřena na stručný popis dvou dalších zvolených teorií nacionalismu, konkrétně Hobsbawmovy a Andersonovy a rovněž bude obsahovat porovnání těchto zpracovaných přístupů. V průběhu příprav a vypracování se studentka bude řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího bakalářské práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

GELLNER, Ernest André. **Národy a nacionalismus**. 2. vyd. Praha: J. Hříbal, 1993. Poznání (Hříbal). ISBN 80-901381-1-X

GELLNER, Ernest André. **Nacionalismus**. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-023-3

HOBBSAWM, E. J. **Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita**. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Politologická řada. ISBN 80-85959-55-0

ANDERSON, Benedict R. O'G. **Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu**. Přeložil Petr FANTYS, přeložil Miloslav ULIČNÝ. Praha: Karolinum, 2008. Limes. ISBN 978-80-246-1490-8

BARŠA, Pavel a Maxmilián STRMISKA. **Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva**. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. Politologická řada. ISBN 80-85959-52-6

ERIKSEN, Thomas Hylland. **Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy**. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-053-7

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Michal Trčka

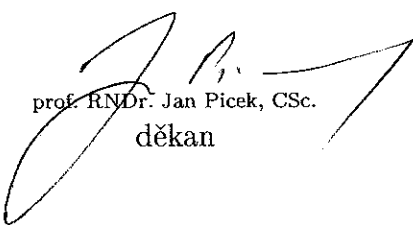
Katedra filosofie

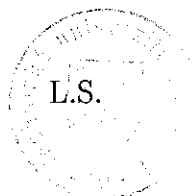
Datum zadání bakalářské práce:

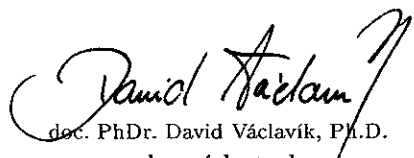
22. listopadu 2016

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2018

prof. RNDr. Jan Píček, CSC.
děkan

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 3. května 2017

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala vedoucímu své bakalářské práce, panu Mgr. Michalu Trčkovi, za odborné vedení, cenné rady při konzultacích k této práci a především za jeho podporu, které si velice vážím.

Anotace

Cílem této bakalářské práce je analýza teorie nacionalismu v podání Ernesta Gellnera, ve které vysvětluje, za jakých podmínek nacionalismus může vzniknout a jak se poté dále vyvíjí. Druhá část práce se zabývá typologií nacionalismu právě z pohledu E. Gellnera. Závěrečná část práce je potom zaměřena na komparaci s dalšími dvěma teoriemi nacionalismu, a to konkrétně s teorií E. J. Hobsbawma a B. Andersona.

Klíčová slova

Národ, stát, společnost, etnicita, nacionalismus

Annotation

The aim of this bachelor thesis is to analyze Ernest Gellner's theory of nationalism in which he describes consequences under which nationalism may arise and how it is then further developed.. The second part will discuss the typology of nationalism from E. Gellner's point of view. The final part of the thesis will be focused on a comparison with two other nationalist theories, namely with the Hobsbawm's and Anderson's.

Keywords

Nation, state, society, ethnicity, nationalism

Obsah

Úvod a vymezení cílů práce	8
1. Nacionalismus a jeho základní vymezení	9
1.1 Pojmy související s problematikou nacionalismu	9
1.2 Typologie nacionalismu a paradigmaty přístupu k nacionalismu	10
2. Teorie nacionalismu Ernesta Gellnera	12
2.1 Rozbor teorie	12
2.1.2 Tři základní vývojové etapy státu	13
2.1.3 Vznik, vývoj a kořeny nacionalismu	15
2.1.5 Etapy vlivu nacionalismu	18
2.1.6 Sňatek státu a kultury	19
2.2 Klíčové motivy a stručné shrnutí Gellnerovy teorie	20
3. Typologie nacionalismu u E. Gellnera	23
4. Komparace Gellnerova přístupu s teorií Hobsbawma a Andersona	25
4.1 Eric J. Hobsbawm - rozbor teorie	25
4.2 Benedict Anderson - rozbor teorie	30
4.3 Komparace teorií Gellnera, Hobsbawma a Andersona	33
5. Závěr, shrnutí	36
6. Seznam použitých zdrojů	38
6.1 Tištěné zdroje	38
6.2 Internetové zdroje	38

Úvod a vymezení cílů práce

Nacionalismus je fenomén, který byl v rámci společenských věd již nesčetněkrát zkoumán, a to z mnoha úhlů pohledu. I přesto se však nepodařilo najít jednotnou definici, která by tento pojem přesně vymezovala a byla by univerzálně aplikovatelná. Nacionalismus je jev velmi složitý a především vyvíjející se v čase, což znemožňuje právě jeho univerzální definování. Vždy je totiž nutné pohlížet na něj skrze kontext doby a také geografické polohy. V průběhu dějin se můžeme setkat jak s jeho různými formami, tak projevy. Toto téma považuji za velmi aktuální i v dnešní době, a proto jsem se rozhodla do této problematiky blíže nahlédnout.

Cílem této bakalářské práce rozhodně není poskytnout čtenáři uspokojivou definici pojmu nacionalismus, a to z výše uvedených důvodů. Tato práce si klade za cíl analyzovat práci významného sociálního filozofa, Ernesta Gellnera, a přiblížit tak jeho pohled na tuto problematiku. Součástí práce je i komparace Gellnerovy teorie s teoriemi dalších dvou významných badatelů v této oblasti, konkrétně Erica J. Hobsbawma a Benedicta Andersona, kteří se rovněž zabývali problematikou národa a jeho vývoje.

Tato práce je tedy členěna do čtyř hlavních částí. Ještě před tím bude však začleněna krátká část věnována terminologickému vymezení základních a dalších souvisejících pojmů, jejichž znalost je pro chápání nacionalistických teorií nezbytná. První obecně popisuje Gellnerův pohled na nacionalismus, jeho vznik a vývoj. Druhá část na ni poté navazuje a skýtá pohled do typologie nacionalismu podle Gellnera. Předposlední část práce je věnována dvěma dalším teoriím nacionalismu, přičemž není mou snahou podat jejich vyčerpávající popis, jako spíše vyzdvižení jejich klíčových motivů a hlavních myšlenek. Porovnávají budou teorie již zmíněných badatelů Gellnera, Hobsbawma a Andersona. Ve čtvrté, a zároveň závěrečné, části se pokusím shrnout základní myšlenky, kterými Gellner přispěl ke zkoumání problematiky nacionalismu a podat přehled klíčových motivů jednotlivých teorií.

1. Nacionalismus a jeho základní vymezení

Ještě předtím, než bude podrobena rozboru samotná Gellnerova teorie nacionalismu, bude bezesporu užitečné vymezit některé pojmy, které s nacionalismem jako takovým vždy souvisí, nehledě na to, z jakého pohledu je tento pojem dále analyzován či používán. Další část bude zaměřena na možnou typologii nacionalismu a v závěru budou popsána paradigmatata, v jakých je možno tento fenomén zkoumat.

1.1 Pojmy související s problematikou nacionalismu

Stěžejním termínem, o který se opírá úplně každá teorie, která se kdy zabývala problematikou nacionalismu, je **národ**. Tento termín vychází z latinského *nasci*, což znamená být zrozen. Národ můžeme definovat hned třikrát a to:

- *kulturně*, jako skupinu lidí se společnou řečí, náboženstvím, historií a tradicemi, kdy je národ ztotožněn s etnickou entitou a také nabývá podoby národního sebeuvědomování.
- *Politicky* chápeme národ jako skupinu lidí, kteří se považují za přirozené politické společenství, které je založeno na přijetí společného souboru principů nebo cílů a kde jsou lidé spojeni společným občanstvím.
- Národ lze vnímat také *psychologicky* jako skupinu lidí, které k sobě pojí sdílená loajalita v podobě vlastenectví.¹

Dalším pojmem, který nesmí zůstat v žádném případě opomenut, je **etnicita**. Thomas H. Eriksen ji definuje takto: „Etnicita je aspekt sociálního vztahu mezi osobami, které se pokládají za zásadně odlišné od členů ostatních skupin, jejichž existenci si uvědomují a s nimiž vstupují do kontaktu.“² Podstatou etnicity není jen „kulturní skupina“, jelikož kulturní hranice etnických skupin nejsou jasně vymezené a často dokonce ani nejsou nutné. Pro etnické skupiny je typické, že přetrvávají v čase a mají mýty o společném původu a často podporují endogamii.³

Rasismus je termín, který se pojí jak s předchozím odstavcem, tak s tím následujícím. Jde o nepřátelský postoj vůči jinému etniku. Jeho základem jsou přitom předsudky, které často pramení z frustrace. Může nabývat až fanatické podoby a ideologie a vyústit v rasovou diskriminaci.⁴

Na tomto místě by bylo vhodné zmínit také termín *rasa*, který je sice zavádějící, nicméně v kulturním kontextu relevantní. Jde původně o botanický a zoologický termín, který odkazuje ke skupině jedinců s charakteristickými vrozenými znaky. V povědomí lidí se však

¹ HEYWOOD, Andrew. Politologie. 3. vyd. Přeložil Zdeněk MASOPUST. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-115-1.

² ERIKSEN, Thomas Hylland. Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-053-7 s.37

³ ERIKSEN, Thomas Hylland. pozn. 2, s. 36-37

⁴ PETRUSEK, Miloslav et al, 1996. Velký sociologický slovník: II. svazek (P-Z). S. 908-909. Praha: Karolinum. ISBN 80-718-4310-5.

tento pojem pojí především s odlišnými fenotypovými rysy, jako je barva lidské kůže, očí, vlasů a podobně. Nutno však říci, že v tomto významu je termín rasa pouhým sociálním konstruktem a mnoho vědců navrhuje jej vůbec nepoužívat.⁵

V souvislosti s předchozími dvěma pojmy nelze vynechat termín **menšina**, se kterým se budeme dále často setkávat. Jde opět o termín, jehož přesné vymezení není zcela možné, obecně bychom však mohli říci, že jde o skupinu lidí, která se odlišuje od většinové společnosti. To se může projevat několika způsoby: odlišným jazykem, tradicemi mentalitou, náboženstvím nebo kulturními tradicemi. Taková skupina se neztotožňuje s národní identitou většiny, ale vyznává svou vlastní.⁶

Ve vztahu k národnímu cítění bude užitečné definovat také pojem **patriotismus**. Obecně totiž znamená oddanost pospolitosti. Váží se k němu ale i pocity svobody, štěstí a práv vyplývající z toho, že člověk je součástí určitého společenství. Později patriotismus znamená i příslib lepších zítřků, pro své věrné „ovečky“, ale žádá si oběti.⁷

1.2 Typologie nacionalismu a paradigmatata přístupu k nacionalismu

Nacionalismus není jednotným myšlenkovým hnutím či ideologií, naopak, je velmi komplexním jevem, který provází lidstvo v mnoha různých sociokulturních kontextech. Ačkoli je jeho definování problematickou otázkou, byly vytvořeny různé typologie, které se zabývají jednotlivými druhy. Vždy jej také můžeme zkoumat v rámci některého z existujících paradigmat.

Například Andrew Heywood rozlišuje ve své knize *Politologie* následující druhy nacionalismu. Prvním je nacionalismus **liberální**. Dle tohoto pojetí jsou národy přirozené a jejich cílem je vytvořit národní stát, jehož hranice se budou krýt s hranicemi, které oddělují jednotlivé národy. Jeho důležitou charakteristikou je také to, že respektuje i ostatní národy a nestaví zájmy jednoho oproti zájmům jiného. Rovněž zahrnuje nezávislost a demokratickou vládu. Jako druhý typ poté uvádí **konzervativní** nacionalismus. Tomu jde především o příslib sociální soudržnosti a veřejného pořádku a o pocit národního vlastenectví. Národ přitom chápe jako organickou entitu, která vychází především z lidské touhy tíhnout k těm, co mají stejné názory a životní styl. Typické pro něj je vnímání přistěhovalců jakožto hrozby. Třetím druhem je potom nacionalismus **rozpínavý**. Ten se objevuje v důsledku intenzivního prožitku nacionalistického nadšení a typická je pro něj agresivní povaha. Vyžaduje rovněž i kázeň a poslušnost, důležité jsou pro něj myšlenky o nadřazenosti jedněch národů nad druhými

⁵ HAJSKÁ, Markéta. Slovníček pojmů: Rasa. Varianty [online]. [cit. 2018-06-21]. Dostupné z: <https://www.varianty.cz/slovnicek-pojmu/29-rasa>

⁶ Menšiny - základní informace. NICM: Národní informační centrum pro mládež [online]. 26. února 2018 [cit. 2018-06-24]. Dostupné z: <http://www.nicm.cz/mensiny-zakladni-informace>

⁷ PETRUSEK, Miloslav et al, 1996. Velký sociologický slovník: II. svazek (P-Z). Pozn. 4. S.760

a rovněž rasismus. Není tedy překvapivé, že je přistěhovalectví tímto typem nacionalismu vnímáno jako hrozba. Posledním typem, který potom Heywood zmiňuje je nacionalismus **protikoloniální**. Ten se objevuje v Africe a Asii a je spojen s touhou po nezávislosti na nadvládě Evropy a Spojených států. Klade důraz na sociální solidaritu a kolektivní jednání. Opírá se o socialismus. Cestu k nezávislosti a osamostatnění potom spatřuje v ozbrojeném boji.⁸

Nacionalismus můžeme také rozdělit na západní a východní, jak uvádí Anthony Smith. Oba mají několik společných prvků jako historické území, společné mýty a historické vzpomínky, dále zákonně zajištěná práva pro všechny členy, společnou masovou veřejnou kulturu a také společnou ekonomiku. **Západní** typ nacionalismu je chápán jako sdružení lidí žijících na jednom území pod jednou vládou a jedním systémem zákonů a institucí. Občanům je zajištěna právně-politická rovnost. **Východní** typ oproti tomu klade důraz především na pokrevní původ (člověk se rodí jako příslušník národa), rodný jazyk a tradice. Je tedy definován jako osudové společenství, do kterého se lidé rodí, a tedy, nevstupují společenskou smlouvou.⁹

Nejen, že můžeme určit mnoho typů nacionalismu, můžeme také rozlišit různé přístupy k němu. Při zkoumání nacionalismu se můžeme setkat s dvěma primárními přístupy. Národ můžeme chápat buď v **primordialistickém** pojetí, které bylo typické především pro teoretiky 19. a počátku 20. století. Národ byl vnímán jako odvěká kategorie, která je typickou hodnotou lidského rodu. Převládala tedy snaha definovat jej na základě objektivních znaků, jako například krevních pout či „rasy“. Po druhé světové válce se začalo od tohoto přístupu upouštět a vznikla tak potřeba nového pohledu na otázku národa a nacionalismu. Vzniklo tak **modernistické** pojetí. V rámci něj je národ chápán jakožto fenomén moderní doby, který se sice za primordialistický fenomén považuje, ale je čistě konstruktem moderní společnosti. Badatelé se tedy zaměřují na subjektivní postoje jednotlivých příslušníků národa.¹⁰

⁸ HEYWOOD, Andrew., pozn. 1, s. 143-150

⁹ BARŠA, Pavel a Maxmilián STRMISKA. Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. Politologická řada. ISBN 80-85959-52-6.

¹⁰ HROCH, Miroslav, ed. Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2003. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-20-2. s. 14-15

2. Teorie nacionalismu Ernesta Gellnera

2.1 Rozbor teorie

Stejně jako Ernest Gellner začíná svou knihu *Národy a nacionalismus* několika málo důležitými pojmy a jejich vymezením, tak i v mé práci tomu bude učiněno stejně. Shrneme-li Gellnerovu definici nacionalismu, pak se jedná o původně politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné. Dále požaduje, aby etnické hranice nebyly přerušeny hranicemi politickými a aby neoddělovali držitele moci od ostatních. Dále Gellner poskytuje i definici tzv. nesobeckého nacionalismu. Dle tohoto pojetí má mít každý národ možnost politicky se zastřešit a také určit své příslušníky.¹¹

Dalším pojmem, který přímo souvisí se zkoumanou problematikou, je **stát**. Zde se Gellner opírá o definici Maxe Webera, když uvádí že: “Stát je instituce nebo soubor institucí, které se specificky zabývají vynucováním pořádku.”¹² Dodává také, že stát nemůže vzniknout tam, kde není dělba práce. Důležité je zmínit, že ovšem netvoří základ všech společností, a tudíž ne ve všech společnostech může nacionalismus vůbec vzniknout. S tím, jak se lidská společnost vyvíjí v čase, vznikají také příhodné podmínky pro vznik státu. Můžeme proto rozlišovat mezi třemi vývojovými etapami společnosti. První je společnost předagrární. U té vůbec nevzniká otázka vzniku státu, což automaticky vylučuje vznik nacionalismu. Druhou vývojovou fází je společnost agrární, kde stát může anebo také nemusí existovat. V tomto období mohou státy rovněž nabývat rozmanitých podob. Třetí vývojovou etapou je potom období průmyslové společnosti, kde je již spojitost se státem nevyhnutelná. Na závěr je třeba říci, že otázka nacionalismu nevzniká automaticky pro každý stát.

Stát ovšem není tím jediným, co je třeba ke vzniku nacionalismu. Proto je třeba specifikovat ještě pojem **národ**. Definovat národ ovšem není vůbec snadné, a tak ať už národ znamená cokoli, člověk bez příslušnosti ke kterémukoli z nich bude vždy odmítnut. Gellner si zde vypůjčil dvě definice, ke kterým však dodává, že ačkoli každá vyzdvihuje důležitý prvek, ani jedna není zcela uspokojivá. Podle kulturní definice patří dva lidé k sobě za předpokladu, že sdílejí stejnou kulturu, tzn. soubor myšlenek, znaků, představ a způsobů dorozumívání a chování. Voluntaristická definice pak říká, že dva lidé patří ke stejnému národu, pokud jeden druhého uznají za příslušníka onoho národu.

¹¹ GELLNER, Ernest André. *Národy a nacionalismus*. 2. vyd. Praha: J. Hříbal, 1993. Poznání (Hříbal). ISBN 80-901381-1-X. s.12-13

¹² Tamtéž, s.15

Co se potom týče vzájemného vztahu národů a států, Gellner zastává názor, že jak národy, tak státy jsou dílem náhody a nikoli nutností. Tezí nacionalismu potom je, že byly stvořeny jeden pro druhého.¹³

Posledním termínem, který zde bude zmíněn, je **kultura**, Gellnerův náhled na ni a její vztah k sociální organizaci společnosti. Kultura je chápána jako banka osvojených vlastností, které lze předávat a měnit dle potřeby. Sociální organizace a kultura se vzájemně ovlivňují. Například některé formy organizace vyžadují určitý typ kultury, jako je tomu ve vztahu hinduismu ke kastovnímu systému.¹⁴

2.1.2 Tři základní vývojové etapy státu

To, že společnost procházela, a prochází, různými vývojovými etapami již bylo zmíněno výše. Tento vývoj je stěžejní pro pochopení teorie nacionalismu Ernesta Gellnera, a proto bude následující část práce věnována právě těmto vývojovým etapám, nejvíce však etapě závěrečné, tedy průmyslové.

Předagrární společnost je první z těchto etap. Tato fáze může být charakterizována také jako lovecko-sběračská. Pro toto společenské uspořádání je typický život v tlupách, které jsou příliš malé na to, aby mohly vytvořit stát, a jak už bylo řečeno, podle Gellnera bez státu není nacionalismu. Můžeme tedy říci, že v době lovecko-sběračských společností se nacionalismus, ve své moderní podobě, objevit nemohl. Z tohoto důvodu se tedy více této vývojové etapě nebudeme věnovat.¹⁵

Na předagrární společnost potom logicky navazuje **agrární společnost** - tato epocha je spojována především se specializovanou duchovenskou třídou a vynálezem písma. S tím se objevuje gramotnost, která umožňuje lidem uchovat si kulturní hodnoty a také je soustředit na jednom místě. V agrárních společnostech se setkáváme se specifickým rozdělením moci, ta je centralizována v ruce vládnoucí třídy, kterou bychom mohli popsat jako menšinu oddělenou od výrobců a sedláků. Společenské vrstvy a jejich kultura jsou přitom děleny vodorovně a rozdílnosti mezi jednotlivými skupinami jsou posilovány – jednotlivé vrstvy se nesnaží ovládat jiné, každý má své určené místo. Takovéto rozvrstvení společnosti přitom podporuje zájmy privilegovaných a držitelů moci, kteří stojí nad těmito vrstvami. Tyto kultury Gellner označuje za stálé, neboť udržet společenské rozvrstvení je zde snadné. Toto společenské uspořádání ovšem brání vzniku nacionalismu.

¹³ Tamtéž, s. 17-18

¹⁴ GELLNER, Ernest André. Nacionalismus. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-023-3.

¹⁵ Tamtéž, s. 36

Jde rovněž o období vzniku prvních států. Obecně je lze rozdělit dle velikosti na „velké říše“, pro které je typická velká geografická rozloha a centralizace moci. Druhou skupinu potom tvoří „místní samosprávná společenství“. Ty mohou mít podobu městských států, rolnických obcí či kmenů. Tyto byly správně samostatné a typická pro ně byla relativně vysoká politická účast. Kultura zde byla tvořena různými typy lidí a zároveň byla velmi proměnlivá. Tento fakt znemožňoval vznik nacionalismu.¹⁶ To souvisí i s tím, že funkcí kultury v tomto období bylo mimo jiné i umocňování hierarchického systému, tzn., že zdůrazňovala rozdílnost a své členy udržovala na jejich pozicích. Z toho vyplývá, že tento typ společnosti není ani mobilní a ani anonymní jak požaduje nacionalismus.¹⁷

Společnost v této epoše má svá specifika i rovněž co se týče výchovy a vzdělávání. Obyvatelstvo v této době můžeme chápat jako sebereprodukcující se jednotky, a to v tom smyslu, že každá jednotlivá skupina si vychovává své nástupce. Výchova probíhá při práci a je určována vlastními členy skupiny, nikoli, řekněme, odborníky na výchovu. Působí zde jedna i více skupin zaměřených na výchovu. Tyto skupiny se reprodukcují pomocí učňů a poskytují služby ostatním členům obce. Pouze menšině se v tomto historickém období dostává specializované výchovy. Dále zde existuje také třída specialistů neboli úředníků, kteří mají zásluhu na předávání gramotnosti. Ve společnosti bývají tito lidé často obávaní snad jen s výjimkou duchovních, kteří tvoří jakousi spojku mezi právě třídou specialistů a prostým lidem.¹⁸

Posledním a pro teorii nejvýznamnějším typem je **společnost průmyslová**. Tento typ společnosti je neodmyslitelně spojen s industrializací a rozvojem kapitalismu. Tato společnost je závislá na rozvoji poznatků a současně i na ekonomickém růstu. Tlak na udržování stálého růstu přináší do společností lidí mnohé změny. Například role jednotlivých členů společnosti se stávají volitelnými. Zde už můžeme také spatřit kořeny nacionalismu vycházející z povahy práce v tomto období. Práce se jako taková proměňuje a vyžaduje složitou a specializovanou dělbu a v neposlední řadě také jakési obecně aplikovatelné znalosti. Ekonomika orientovaná na svůj růst taktéž přispívá ke zmírňování rozvrstvení společnosti a tím pádem i ke snižování nerovností mezi jednotlivými vrstvami. V průmyslové společnosti již totiž nejsou jednotlivé specializace tolik vzdálené a je jich i větší množství. Pro práci je nyní typické i zacházení s myšlenkami spíše než s věcmi. Komunikace při práci nabývá stále více na významu – přesné sdělování informací se stává nepostradatelným

Tím se dostáváme ke změně pohledu na výchovu a výcvik k práci. Mezi hodnoty oceňované moderní společností se do čela dostávají univerzální gramotnost a právo na vzdělání. Do popředí se tedy dostává obecný, univerzální výcvik, který je až ke konci výchovného

¹⁶ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 19-25

¹⁷ GELLNER, Ernest André., pozn. 14 s.

¹⁸ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 41-42

procesu doplněn výcvikem specializovaným (už tedy nehraje roli dědičnost). V souvislosti s touto proměnou vzdělávání Gellner zmiňuje i pojem „diplomová nemoc“, který je dnes možná aktuálnější, než kdy dříve. Tento pojem vyjadřuje, že k výkonu určité činnosti je třeba, velmi expresivně řečeno, mít „nějaký papír“ prokazující vzdělání v určité instituci a tolik se již nehledí na skutečné schopnosti a dovednosti. Takto často dochází k opomenutí jiného vzdělání a zkušeností.

Na závěr tedy ještě shrnutí významu průmyslové společnosti, která je předpokladem vstupu do věku nacionalismu. Role státu je velmi důležitá. Poskytuje obecné vzdělání a stará se o šíření gramotnosti, státní výchova rovněž občanům propůjčuje jejich totožnost. Tímto způsobem stát udržuje kulturu neboli společenské prostředí společné všem členům státu. Vzniká zde tedy požadavek na propojení státu a kultury. Jedině tehdy se může začít rozvíjet nacionalismus.¹⁹

2.1.3 Vznik, vývoj a kořeny nacionalismu

Mezi důsledky vzniku průmyslové společnosti patří kromě urbanizace, populační exploze a migrace pracovních sil také nacionalismus. V této době rovněž dochází k uspořádávání hranic a tudíž k soupeření politických autorit různých kultur o území. Z toho pak nutně plyne, že jedině spojením moderní společnosti a kultury vzniká půda pro vznik nacionalismus a také národa, bez kterého by nacionalismus nebyl nacionalismem. Moderních společností ale vzniká mnoho, vzniká tedy i mnoho nacionalismů? Odpověď zní ano, i když k většině z nich vůbec nepřihlížíme až do chvíle, kdy se projeví navenek. Dle nacionalistické metafyziky jsou „národy“ jako cihly, které tvoří lidstvo. Nacionalismus někdy přejímá dříve existující složité kultury a mění je na národy nebo si národy dokonce úplně vymýšlí. Často také vyhlazuje jiné kultury. Nacionalismus sám sebe pokládá, a také se projevuje, jako potvrzení každé a všech národností.

To nás opět vrací k otázce, co že je to vlastně ten národ? Zjednodušeně se dá tvrdit, že národy jsou výplody nacionalismu. Existují však dva protipóly, na kterých se národy mohou zakládat. Souhlas a vůle jsou totiž důležitým faktorem při utváření skupin. Na jedné straně tedy můžeme mít národ, který bude založený na dobrovolné věrnosti skupině a identifikaci s ní a to vše bude ještě podpořeno loajalitou a solidaritou k ostatním členům vlastní skupiny. Protipól potom budou tvořit národy, jejichž základem bude strach, nátlak a donucení.

Státy se snaží rozšiřovat své hranice k hranicím svých kultur. Tyto kultury jsou však často jen výplody nacionalismu. Je jasné, že nacionalismus se neobjevil náhodou a už vůbec jej dle Gellnera tedy nemůžeme popírat. V podstatě jde o prosazování vysoké kultury ve společnosti, kde dříve bylo mnoho nízkých kultur, a to pod záštitou institucí. Produktem

¹⁹ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 30-49

nacionalismu je potom anonymní společnost s nahraditelnými jedinci. Nacionalistická ideologie sama o sobě však prohlašuje přesný opak, když tvrdí, že jedná v zájmu původní lidové kultury.

Ve společnosti se také objevují nacionalističtí intelektuálové, kteří jsou nadšeni pro ideu vlastního národ. Podstatnou složku lidského života tvoří schopnost být mobilní a především komunikovat. Kultura, ve které byl člověk vyučován, aby komunikoval, se stává jádrem jeho totožnosti. Jazyk se stal tedy sdílenou složkou příslušníků téže kultury. Nově příchozí z jiných jazykových nebo kulturních skupin potom ztrácejí možnost začlenit se do jiné společnosti a stát se její součástí kvůli jazykové bariéře a často i odlišné kultuře.²⁰

Předcházejících několik odstavců bychom mohli shrnout následujícím způsobem. Prvotní rozšiřování industrialismu nevyhnutelně vedlo k výskytu tzv. národnostní zásady. V celém vývoji nacionalismu byla právě tato fáze nejnásilnější v důsledku nerovností mezi politickými a národními hranicemi. Ve společnosti všeobecně panovala tendence spadat pod nějaký národ. Stálé změny ve společnosti a zacházení více se slovy než s věcmi se stalo základem nacionalismu, ale i moderního rovnostářství. Nacionalismus vzniká, pokud se někdo cítí obětí (a oběti shledává i ve stejné skupině – národu, jako je on sám) tlaku jiné skupiny, kterou lze rovněž identifikovat jako jiný národ.²¹

Kromě toho, že nacionalismus je produktem průmyslové společnosti, jeho vznik a pozdější vývoj ovlivnily i další historické jevy a proudy. Cílem této části je tedy představit dalších několik východisek, nebo chcete-li, **kořenů nacionalismu**.

Za jeden takový kořen je považován **romantismus**, který, slovy Ernesta Gellnera: „velebil cit a specifčnost – především pak specifčnost kulturní.[...]Kultury jsou sdružení zrozená a udržovaná společným citem, který sdílejí jejich členové.“²² Národy jsou v podstatě tedy takové exkluzivní kluby, k nimž je příslušnost definována skrze city. Druhou významnou myšlenkou romantismu je že člověka dělá člověkem jeho původ, rodokmen.

Dalším významným objevem, který rovněž podněcoval nacionalismus, byla **evoluční teorie** Charlese Darwina, publikovaná začátkem druhé poloviny devatenáctého století. Nové společenské paradigma inspirované jeho teorií hlásalo, že lidská pospolitost má být specifická a to nejen biologicky, ale i kulturně, svou specifčnost by také měla potvrdit po stránce politické a to za využití agrese, která se často stávala cílem sama o sobě.

Vliv romantismu a darwinismu se v historii časově shodoval s největší světovou krizí dějin industrialismu. Reakcí na krizi byl poté obrat zpět k hodnotám agrárního období. Do

²⁰ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 50-73

²¹ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 121-125

²² GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 86

popředí se dostaly agresivní střety o vlastnictví půdy, jež opět představovalo nezměrné bohatství.

Východiska pro vznik nacionalismu lze však spatřovat i v dalších společenských proměnách. Například jistý prvopočátek období nacionalismu bychom našli i v **protestantské víře**, ačkoli doba, kdy se šířila je zároveň obdobím počátků sekularismu. Zprostředkování víry je zde výrazně omezeno, každý se stává svým vlastním knězem, víra je obsažena v písmu a opírá se více o vědění než o posvátné rituály. Aby se však člověk opravdu mohl stát svým vlastním knězem, musí umět číst. Díky víře tak došlo k šíření gramotnosti, místní jazyky jsou tak povznášeny na „skutečné“ jazyky vyšších kultur.²³

„U zrodu nacionalismu stojí v podstatě dvě skutečnosti: Za první, rozpad starého a přísného řádu, v jehož rámci většina lidí znala své místo a byla k němu doslova přikována; za druhé skutečnost, že nový řád kvůli specifické povaze práce v něm vykonávané musí operovat v podmínkách vysoké kultury. Vysoké kultury pak slouží jako hraniční značky kulturních a politických jednotek, které spolu mají navzájem co nejvíce souhlasit.“²⁴

Na závěr této kapitoly si dovolím krátké shrnutí několik charakteristik, jež jsou podle Gellnera pro nacionalismus typické. První vlastností je, že nacionalismus obhajuje kulturní rozdílnost, i když si ve skutečnosti vynucuje stejnorodost. Ztotožnění se s nacionalismem není nijak obtížné, jelikož sám sebe vnímá jako něco přirozeného a odvěkého. Jako další stojí za zmínku vliv hromadných sdělovacích prostředků. Komunikace z jednoho zdroje pro mnohé vyvolává totiž národní myšlenku sama o sobě – jedině ten, kdo sdělení rozumí, je členem společnosti. Za třetí, nacionalismus klade nároky i na samotné vládcy společností, když jsou postaveni před otázku, zda jsou schopni a ochotni řídit proměnlivou společnost a vytvořit v ní jednotné kulturní prostředí jak pro vládcy tak podřízené? Dříve přitom odloučenost vládců, která již není žádoucí, byla předností, která přispívala ke stabilitě.

Gellner ve svém díle mimo jiné poukazuje i na teorie nacionalismu, které dle jeho mínění nejsou správné. Podle něj je chybné vnímat nacionalismus jako přirozený a samozřejmý nebo jako myšlenkový výplod či pouhou náhodu. Zamítá také tvrzení, že by se bez něj průmyslová společnost obešla. Jako mylnou označuje taktéž myšlenku, že nacionalismus jen spal a bylo třeba národních buditelů, aby jej probrali k životu.²⁵

²³ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 85-95

²⁴ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 93

²⁵ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. s. 134-140

2.1.5 Etapy vlivu nacionalismu

Nacionalismus za dobu své existence prošel již několika stádii přeměny a právě těmto stádiím bude věnována tato podkapitola. Stádií je celkem pět a vztahují se především ke střední a středovýchodní Evropě. Kultury v těchto oblastech nebyly založeny primárně na jazyku, ale dominantními byly jiné prvky, jako například náboženství, starobylé dynastie nebo teritoriální instituce.

Prvním je takzvané **vídeňské uspořádání**. Toto stadium začíná po napoleonských válkách a vyznačuje se snahou eliminovat nepřátelské državy bez návaznosti na hlavní teritorium. Dochází také k racionalizaci státní správy a jednotliví vládcí se snaží o šíření vzdělání. Typická v tomto období byla centralizovaná byrokracie, která zaváděla obecná pravidla, k tomu byl zapotřebí jednotný jazyk, jehož volba je důležitá. Do popředí se tak dostává etnický rozdělovací němčina. Důležité je, že tento systém není nacionalistický.²⁶

Další vývojové stadium označuje Gellner jako **věk irredentismu**. Nacionalismus se prosadil v literatuře i jako ideologie. Do roku 1815 byl nacionalismus spíše ignorován, ale od roku 1914 byl považován za zcela samozřejmý – zkrátka tak, jak byl zpočátku irelevantní, byl pak běžný. V tomto stádiu došlo k prvnímu nacionalistickému povstání. Šlo o rebelující Řeky, kteří se vzepřeli nadvládě muslimů, kteří se cítili nad křesťany nadřazení. „Jakmile se v určitém sporu neutkávají pouze soupeři o moc a společenské výhody, ale také odlišné *druhy* lidských bytostí, pak již nacionalismus klepe na dveře.“²⁷

Doba versailleská a wilsonovská – to je označení pro další etapu vývoje nacionalismu. Po první světové válce dochází společně se vznikem nových států k rozporu mezi demografickými, geografickými a historickými principy. Nově vzniklé státy byly nezkušené a křehké. Obyvatelstvo nových států zahrnovalo i menšiny, s nimiž bylo třeba se nějak vypořádat. Mnoho států, především ty které vznikly na základě principu sebeurčení, v tomto období podlehl novým říším a pánům, nehledě na to, zda se alespoň pokoušeli odolat. Jediný případ úspěšného odporu byl zaznamenán u Finska.²⁸

Předposlední stadium je **stádiem etnické čistky**. Čím se vyznačuje toto období, je více než patrné už z jeho názvu. Jedná se přitom o odpověď na požadavek nacionalistického principu, který požaduje shodu mezi politickými a etnickými jednotkami – jedna kultura, jeden stát. Rasismus, nucená migrace i masové vraždění, to vše je pro toto období typické. Jako by občané států zapomněli na rozmanitost kultur, ze kterých sami pocházejí.

²⁶ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 53-56

²⁷ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 57

²⁸ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 61

Poslední vývojovou fází je potom ta, kde dochází k **oslabení národního cítění**. Průmyslová společnost může v politickém životě vést i ke snižování etnického cítění. Lidé chtějí předcházet násilným konfliktům, a tak i v případech, že chovají jakékoli předsudky vůči některým jiným etnickým skupinám, neprojevují je navenek. Předmětem etnických konfliktů se v tomto období stává často území, i když bohatství a síla v moderním světě jsou dány nikoli rozlohou, ale tempem růstu.²⁹

2.1.6 Sňatek státu a kultury

Tento poetický název jsem si dovolila vypůjčit z knihy Ernesta Gellnera *Nacionalismus*. Kapitola se bude věnovat vztahu mezi státem a kulturou ve vztahu k nacionalismu na evropském kontinentu. Tu Gellner rozděluje na 4 pásma táhnoucí se od západu na východ.

První pásmo zahrnuje oblast evropského pobřeží Atlantiku, kde se rozkládaly dynastické státy, které měly svá sídla v Lisabonu, Madridu, Paříži a Londýně. Tyto státy se víceméně shodovaly územně s kulturně-jazykovými pásmy ještě předtím, než nacionalistická ideologie rozhodla, že se tyto jednotky mají spolu shodovat. Když se v tomto pásmu později nacionalismus objevil, nevyžadoval tedy žádné zásadní změny ve státním uspořádání, snad až na jedinou výjimku, a to vznik Irské republiky. Stát jakožto zastřešující institut tu tedy již byl přítomen a jeho členové si byli vědomi své příslušnosti k němu. To však neznamená, že by se nacionalistické cítění občanů v jejich myslích a srdcích objevilo až s příchodem éry nacionalismu.

Druhé pásmo rozlohou odpovídá toto pásmo zhruba Svaté říši římské. Zahrnovalo tak Italy i Němce. Zde byla situace v podstatě opačná. Obě oblasti, jak německá, tak italská, měly svou vysokou kulturu, jejíž součástí byl normativní jazyk a písmo. Co zde však chybělo, byl právě stát. Nacionalismus zde tedy zrcadlil touhu po politickém zastřešení národů, které již existovaly.³⁰ „Nacionalismus *mohl* být neškodný a liberální; neskrýval v sobě žádnou vnitřní nutnost, která by jej činila ohavným (přestože se nakonec takovým stal).“³¹

Třetí pásmo pak zaujímá oblast východní Evropy, kde neexistovaly ani národní státy, ani národní kultury. Pro potřeby nacionalismu muselo tedy oboje být vytvořeno za pomoci politického a sociálního inženýrství. Šlo o oblast s mnoha kulturami a jazyky, které kolikrát bylo velmi těžké odlišit. Státy, které tu existovaly, navíc nebyly pevně spojovány s konkrétními etnickými skupinami. Nacionalismus v tomto pásmu byl doprovázen nesčetnými hrůzami. „Za takových podmínek jaké převažují na Balkáně, Kavkaze, v povodí Volhy, velké části střední

²⁹ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 64-65

³⁰ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 67-71

³¹ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 71

Asie a mnoha dalších částech světa, lze kulturně homogenní národní státy, které nacionalistické teorie považují za normativní a předepsané dějinami, vytvořit pouze pomocí etnických čistek.“³²

Čtvrté pásmo se opět nachází na území východní Evropy, vztahuje se však k těm částem, které prošly bolševismem. Zde se po první světové válce objevila nová ideologická koncepce – socialismus. Ten svým specifickým způsobem nacionalismus spíše potlačoval. Po studené válce, která byla jednou z příčin zániku režimu, začal však nacionalismus ze socialistické ideologie těžit. Pro tuto oblast bylo charakteristické poměrně složité a nepřehledné národně orientované uspořádání.³³

2.2 Klíčové motivy a stručné shrnutí Gellnerovy teorie

Tato část bude jakýmsi souhrnem té předchozí s cílem vyzdvihnout hlavní motivy a podstatné znaky, na kterých je postavena Gellnerova teorie nacionalismu. Zároveň půjde o jakýsi odrazový můstek k závěrečné části práce, která bude zaměřena na komparaci s dalšími dvěma teoriemi. V závěru této podkapitoly budou stručně představeny i možné prostředky pro boj s nacionalismem, které Gellner navrhuje.

Z Gellnerovy teorie vyplývá, že nacionalismus mohl vzniknout jedině tam kde je přítomen stát a vysoká kultura. To úzce souvisí s tím, že Gellner sám sebe prezentuje jako zastánce **modernismu**. Modernisté popírají, že by nacionalistické postoje, stejně jako národy samotné, byly starobylé, odvěké. Naopak věří, že národy byly postupně stvořeny v průběhu staletí. Za věčné považují ale moc a kulturu. V moderní době se pojetí kultury a moci proměňuje a dává tak prostor ke vzniku nacionalismu. K pochopení nacionalismu je tedy třeba všimnout si především zvláštností moderní doby.

Za druhý znak typický pro Gellnerovu teorii musíme pokládat přechod od tradičních společností ke **společnostem průmyslovým**. Jak už bylo popsáno výše, klíčovým faktorem, který tento přechod výrazně podpořil, byla průmyslová revoluce, spojená s industrializací, nástupem kapitalismu a urbanizací. „Průmyslová společnost je závislá na sdílení kultury a jazyka a zcela nutně na sdílení širšího sociálního kódu.“³⁴

Důležitým motivem Gellnerovy teorie je také **gramotnost**. A to především její pojetí v moderních společnostech. Spolu se změnou pojetí práce a potřeby mobilních obyvatel, kteří budou disponovat obecnými znalostmi, došlo také k šíření vzdělání. Znalost písma tak přestala být záležitostí „hrstky vyvolených“, ale stala se potřebnou součástí sociálního pojetí členů průmyslových společností.

³² GELLNER, Ernest André., pozn. 14 s.72-73

³³ GELLNER, Ernest André., pozn. 14 s. 74-76

³⁴ Hall, John A.. 1995. „Nacionalismy utříděné a vysvětlené.“ Sociologický časopis / Czech Sociological Review 31 (2): 149-168

Tím hlavním, co podle Gellnera musíme mít na paměti ve vztahu k nacionalismu je, že je založen na proměnlivosti **vztahu kultury a rozdělení moci** a právě na těchto dvou faktorech závisí, jak a jestli vůbec se nacionalismus v daném uspořádání bude moci projevit.³⁵ Tomuto vztahu bude věnována samostatná část práce, takže zde nebude už více rozebírán.

Jak se vypořádat s nacionalismem

Součástí Gellnerových úvah o nacionalismu jsou mimo jiné i myšlenky, které navrhují, jak se s nacionalismem vypořádat, jelikož ho spatřuje jako problematický fenomén. Nacionalistické kořeny jsou v lidech moderní doby zapuštěny hodně dlouho a staly se tak již součástí životního stylu. „Tento styl vede k homogenitě jediné vysoké kultury uvnitř každé dílčí politické jednotky; jednotlivci, kteří si takovou kulturu dostatečně neosvojili nebo jsou v jejím rámci nepřijatelní, odsuzuje k ponižujícímu a trapnému postavení.“³⁶ Teď už tedy k samotným prostředkům, které by mohly oslabit nacionalistický vliv. Představeny budou v podobě stručného výčtu. Mezi ty patří politická stabilita, blahobyt, rozvoj neteritoriálních kulturních sdružení, centralizace hlavních funkcí nezbytných k uchování řádu, kantonizace sociálních funkcí, kulturní pluralismus a defetisizace země – to vše může tedy pomoci oslabit vliv nacionalistické ideologie.

Ještě zde zbývá zmínit závěrečnou definici nacionalismu, dle Gellnerova pojetí, doplněnou o několik komentářů. Gellner považuje nacionalismus za zvláštní druh patriotismu, který ovšem může existovat jen v moderním světě, kde se kulturně stejnorodé jednotky snaží stát vysokou kulturou – tedy takovou, jež se opírá o písmo. Tyto jednotky musejí být zároveň také dostatečně veliké, aby byly schopny vzdělávací soustavu udržet. Pro nacionalistické uspořádání je poté typická stejnorodost, gramotnost a anonymita. Dodává také, že i neprůmyslová společenství mohou být navenek národy.

Pro nacionalismus je dále charakteristické, že politická autorita je soustředěna do rukou jedné instituce, konkrétně státu. Tato instituce se stará o udržování kultury. Stát je závislým na své vzdělávací soustavě, prostřednictvím které se snaží o šíření a udržení gramotnosti. Hospodářství v moderní společnosti je závislé na mobilitě a komunikačních schopnostech jednotlivých členů. Povaha práce se tedy pozměnila, vždyť v agrární společnosti většina musela vyrábět potravu a pouze menšina byla specializována. Moderní společnost již ale nevyžaduje, aby většina obyvatelstva byla producentem potravy. Nová povaha práce vyžaduje mobilitu, dochází zde k častým změnám zaměstnání. Kromě mobility je zde potřebná i znalost písma, gramotnost už tak není výsadou jen nejvyšších vrstev, ale stává se nástrojem komunikace všech členů společnosti. Výše zmíněná proměnlivost pracovního trhu v kombinaci s komunikací

³⁵ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 99-101

³⁶ GELLNER, Ernest André., pozn. 14, s. 125

zavazuje lid, aby byl kulturně stejnorodý. Pro průmyslovou je rovněž specifické ochabnutí spojení s vírou a církví, proto již nelze členy společnosti definovat jen na jejím základě.³⁷

³⁷ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 148-154

3. Typologie nacionalismu u E. Gellnera

Ještě před tím, než bude představena samotná typologie nacionalismů, bude nezbytné pojednat o činitelích, kteří jsou rozhodující pro to, zda nacionalismus vůbec vznikne či nikoli. Tito činitelé jsou celkem tři: moc, vzdělání a kultura. Při určování těchto činitelů se vždy budeme opírat o dvě kategorie, a to o kategorii těch, kdo mají přístup k moci a těch, ostatních, té většiny, která mocí nedisponuje.

To, že nacionalismus je plodem moderní společnosti, je nám již známo. Tento předpoklad určuje místo prvnímu činiteli, moci. Moc v průmyslové společnosti je vždy v rukách jedné skupiny (instituce). V moderní společnosti tedy někteří vykonávají moc a zbytek nikoli.

Druhým činitelem je vzdělání, které je spojeno s gramotností. Někteří totiž přístup ke vzdělání mají, jiní nikoli. Ve vztahu vzdělání k moci můžeme rozlišit celkem čtyři varianty tohoto vztahu. Za prvé: kdo má ve svých rukou moc, má i přístup ke vzdělání – tento vztah je typický pro období raného industrialismu. Za druhé: přístup ke vzdělání má každý, toto je typické pro pozdní industrialismus. Za třetí: pouze zbytek má přístup ke vzdělání, tato situace se vyskytuje v agrárních společnostech. Zde totiž držitelé moci profitují z produkce zbytku, o tuto výsadu však později s následkem proměny společnosti přicházejí. A konečně za čtvrté: může také nastat situace, kdy ke vzdělání nemá přístup nikdo, což je projevem stagnující agrární společnosti.

Nyní přichází řada i na třetího činitele, tedy kulturu (v antropologickém pojetí). V zásadě máme na výběr ze dvou variant. Lze od sebe odlišovat společnosti monokulturní, kde je kultura všech shodná, nebo může dojít k tomu, že společnost tvoří hned dvě kultury, kdy držitelé moci mají kulturu odlišnou od zbytku obyvatel.

Na základě takto definovaných prvků Gellner uvádí tři jejich variace, kdy nacionalismus vzniknout nemůže kvůli nemožnosti kulturního rozlišení. Všem těmto variacím je tedy společné monokulturní společenství. Vztah držitelů moci a poddaných ke vzdělání je pak zcela nepodstatný, tzn., že ať už mají přístup ke vzdělání všichni, nikdo nebo jen někteří, nehraje to roli. Z modelu vystavěného na zmiňovaných prvcích také vycházejí dvě kombinace, kdy nacionalismus nevzniká, protože nevzniká ani vysoká kultura – přístup ke vzdělání v takových společnostech nemá totiž nikdo, nezávisle na tom, zda se kultura držitelů moci a zbytku liší nebo ne. Z tohoto modelu tedy Gellnerovy zbyly tři varianty, kdy nacionalismus vzniká a těm se tedy bude věnovat následující část této kapitoly.³⁸

Habsburská forma nacionalismu je tedy první variantou, kterou Gellner odlišuje. Tento typ bychom ve stručnosti mohli za pomoci výše zmíněných činitelů takto: držitelé moci

³⁸ GELLENR, Ernest André., pozn. 11, s. 99-108

zde mají přístup ke vzdělání a zbytek společnosti má svou lidovou kulturu. Tuto lidovou kulturu pak lze přeměnit za pomoci nacionalistické propagandy na soupeřící vysokou kulturu. O to se starají především národní buditelé. Obyvatelé disponují tedy potenciálem založit vlastní stát chránící svou (znovu)zrozenou kulturu.

Sjednocovací nacionalismus je variantou číslo dvě. Typickým časovým obdobím pro výskyt tohoto typu nacionalismu je 19. století. Objevuje se ve společnostech, kde všichni mají přístup ke vzdělání. Zde Gellner uvádí dva příklady. Prvním je Itálie, jejíž obyvatelstvo bylo ovládáno cizinci. Většina obyvatel se tak cítila méněcenně ve vlastní zemi. Jako druhý příklad poté uvádí Německo. Tam byla situace poněkud odlišná. Němci pro změnu tvořili mnoho malých států, chybělo tam tak jednotné politické zastřešení kultury.

Třetí typ nacionalismu Gellner označuje jako **nacionalismus v diaspoře**. V tomto typu nacionalismu má nezastupitelnou roli specializace některé kulturně odlišné společenské skupiny, které však byla svěřena práce v klíčové oblasti. U takovýchto skupin lze pak rozlišit dvojí morálku – jinak přistupují k vlastním členům a jinak ke zbytku společnosti. K popisu přesně takových skupin se hodí tato Gellnerova věta: „Společenské postavení a úcta zbavují člověka možností volby tím, že mu ukládají příliš mnoho povinností a závazků. Člověk bez společenského postavení se může věnovat vhodnému obchodnímu případu, uzavřít výhodný obchod a dodržovat jeho podmínky.“³⁹ Při modernizaci ztrácejí specializované menšiny své nevýhody, ale i monopol na specializaci a tím i ochranu. I přesto, že mají lepší předpoklady se v moderní společnosti uplatnit než některé jiné skupiny, často bývají vyháněny a vyhlazovány. Dříve tyto menšiny požívaly státní ochranu, s příchodem modernizace se ale stávají hrozbou, která ví příliš mnoho. Kvůli dřívější ochraně shora však často nejsou schopny se bránit. Tyto specializované menšiny se pak mohou pokusit zbavit svého menšinového postavení a specializace a založit vlastní stát. Získání vlastního území je tedy pro tyto nacionalismy typické.⁴⁰

³⁹ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 155

⁴⁰ GELLNER, Ernest André., pozn. 11, s. 109-120

4. Komparace Gellnerova přístupu s teorií Hobsbawma a Andersona

Jak již bylo zmíněno hned v úvodu, součástí této práce je i porovnání Gellnerovy teorie s pojetím dalších dvou teoretiků. Komparace se zaměří především na klíčové znaky jednotlivých teorií. Zmíněny budou samozřejmě jak znaky, kterými se jednotlivé teorie budou lišit, tak i ty shodné. Všechny tři teorie zpracovávají stejnou problematiku, ale každá nabízí vlastní pohled na věc.

4.1 Eric J. Hobsbawm - rozbor teorie

Ve své knize *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita* Eric J. Hobsbawm sám sebe charakterizuje jako modernistu. Národ nepovažuje za neměnnou sociální entitu, jelikož tento pojem spadá do teprve nedávného historického období. V úvodní kapitole čtenáři sděluje, že termín nacionalismus bude používat v tom smyslu, v jakém jej definoval Ernest Gellner a to tedy jako „princip, který má za to, že politická a národní jednotka by se měla shodovat.“

Hobsbawm se ve své knize věnuje především období, kdy se nacionalismu dostává masové podpory, nejde mu tedy ani tolik o historii jeho vývoje, jako spíše o to, jak ovlivnil prožívání obyčejných lidí. Odkazuje se přitom na Miroslava Hrocha, který se zabývá nerovnoměrným rozvojem národního vědomí ve státě. Ten říká, že to nejdříve zasahuje spodní vrstvu společnosti (dělníky) a potom teprve úředníky. Na základě této myšlenky potom rozděluje národní hnutí do tří fází. Do fáze A řadí Evropu, kde se národní hnutí projevuje pouze folklórem, zvyky a podobně, nikoli politicky nebo snad národně. Ve fázi B se začínají objevovat první politologické ideje a průkopníci národních myšlenek. Fázi C Hobsbawm považuje za plnou hromadných silících národních projevů.⁴¹

Součástí Hobsbawmova díla je i porovnání **významu slova národ** před revolučním hnutím a po první světové válce. Dříve termín *nación* označoval souhrnně obyvatelstvo provincie, země nebo království. Později začal tento termín být ztotožňován se státem či politickým tělesem, které se vymezovalo vládou, územím a obyvatelstvem. Důležité je ale zmínit že podstatné pro národ nejsou ani území nebo etnicita ale společné zájmy lidu. Důležitý vliv na pojetí států a tím pádem i národů, měla ekonomika. V období šestnáctého až osmnáctého století byly důležité ekonomiky jednotlivých států s vlastní měnou, fiskální politikou i financemi. Nezbyl téměř žádný prostor pro něco, jako nadnárodní ekonomiku.

⁴¹ HOBBSAWM, E. J. *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*. s. 7-17 Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Politologická řada. ISBN 80-85959-55-0

Národy musely ovšem být dostatečně veliké, aby byly schopny vytvořit a udržet životaschopnou, kulturně a ekonomicky samostatnou, vývojovou jednotku. Alespoň to tvrdil tzv. národnostní princip. Tento byl považován za legitimní, pokud měl sklon sjednocovat skupiny populace v jeden celek a naopak za nelegitimní, pokud projevoval sklony rozdělovat stát. Národnostní princip tak v podstatě odsuzoval menší národnosti a jazyky k záhubě – či spíše pohlcení většími celky. V knize jsou poté uvedena tři kritéria, která národu umožňovala stát se národem státním. Prvním je historická návaznost na současný stát. Druhým je zavedená kulturní elita, která ovládá správní jazyk i v jeho psané podobě. Třetím kritériem je potom schopnost dobývat nová území. Vznikání národů bylo v liberalistickém pojetí považováno za vývojovou etapu lidstva – moderní národ je tedy novinkou. Takové myšlenky se absolutně nezamlouvaly konzervativcům. Národnostní princip ale není synonymem nacionalismu. Buržoasní liberalismus sice zdůrazňoval důležitost národního principu, ale také opomíjel faktory jako etnicita, jazyk nebo tradice, které jsou součástí národního cítění – to zkrátka nebylo důležité.

Národy a státy ovšem nevznikaly jen tak. Něco jim nutně muselo předcházet. Co tedy mohlo být příčinou vzniku nacionalismu? Na Hobsbawm odpovídá v kapitole o lidovém protonacionalismu. Pod termínem **lidový protonacionalismus** si můžeme představit to, co vlastně spojuje příslušníky jednotlivých národů, to co je základem národních hnutí, to, co vlastně vede mezi lidmi k pocitům kolektivní sounáležitosti. Tyto pocity kolektivní sounáležitosti jsou označovány jako protonárodní vazby. Hobsbawm si tak klade otázku, co je tedy jádrem lidového protonacionalismu a zároveň základem pro nacionalismus; dále uvádí, že není logické vztahovat závěry, které jsou vyvozeny z chování gramotných elit, na prostý lid.

Jako první se zabývá kritériem jazyka. Dříve se rozhodně nedalo tvrdit, že by jazyk mateřský byl zároveň i jazykem národním. To samozřejmě nevylučuje existenci společenských skupin, které by hovořili stejným jazykem a tento jazyk by je odlišoval od jejich sousedů – v takovém případě by skutečně základem nacionalismu mohly být jazykové kořeny. Národní jazyky, pro které je typická oficiální podoba, se však většinou nevyskytovaly, natož, aby jim každý rozuměl a uměl je používat. Standardizovaný jazyk s písmem a gramatikou byl nanejvýš záležitostí vyšších vrstev. Národní jazyky, které se později objevují, jsou proto vždy částečně nebo zcela umělými konstrukcemi – a tím pádem opakem toho, co požaduje nacionalistická mytologie. Z předcházejících řádků tedy vyplývá, že jazyk by mohl být společným kritériem národní příslušnosti jen pro vládnoucí vrstvy a gramotné lidi. Není tedy univerzálním základem protonacionalismu.

Dalším možným základem protonacionalismu je etnická příslušnost. Ta se vždy pojí s jakýmsi společným počátkem a původem určité skupiny, která má také své typické vlastnosti. Základem se stává pokrevní příbuzenství. Tento faktor je obzvláště významný pro etnický

nacionalismus. Klíčovým základem etnicity však není ani tak krev a genetika, jako spíše kultura. Jen opravdu malé množství moderních národních hnutí má nějaké silné etnické vědomí. To je opět otázkou sociálních konstruktů. Nutno však přiznat, že hned, jakmile se takový konstrukt etnické sounáležitosti objeví, bývá obecně přijat. Souvisí to i s tím, že rozdíly ve fyzickém vzhledu jsou zkrátka příliš očividné, než aby byly přehlíženy. Avšak i etnicita je ve vztahu k nacionalismu vlastně irelevantním kritériem. Jako etnicky odlišné, máme sklon definovat ostatní skupiny, ale nikoli svou vlastní.

Třetím bodem, který by mohl být východiskem pro protonárodní vazby, je náboženství. Vztah mezi náboženstvím a národním uvědoměním může být velmi těsný. Náboženství je celkem osvědčený způsob jak propojit lidi, kteří toho jinak nemají příliš společného, a to na základě různých zvyků a pocitu bratrství. Náboženství však nebývá nutnou součástí protonacionalismu. Například světová náboženství jsou spíše univerzální a naopak rozostřují rozdílnosti mezi lidmi, jako třeba ty jazykové nebo politické. A ani v těch zemích, kde je náboženství silně spojeno s nějakým národem, většinou nedochází ke stavu, že by tento národ byl odlišen tímto způsobem od všech ostatních sousedů. Ačkoli tedy není náboženství nutnou součástí protonacionalismu, má přeci jen jeden velmi důležitý znak s nacionalismem společný – posvátné idoly, například vlajky a jinou symboliku.

Posledním bodem, který Hobsbawm zmiňuje je vědomí sounáležitosti s politickou entitou. Za protonárodní lze považovat spojení národní příslušnosti s politickou loajalitou a politickým společenstvím, které bylo součástí vědomí jisté skupiny v rámci společenství. Tuto koncepci bylo celkem snadné rozšiřovat i mezi venkovské obyvatelstvo. Příslušnost ke státu může u prostého obyvatelstva vést ke vzniku nejen protonacionalismu, ale v některých případech dokonce i k patriotismu.⁴²

Závěrem se sluší říci, že nacionalismus a protonacionalismus nejsou tímtež a že tam, kde se vyskytoval protonacionalismus se nutně nemusel vyskytnout i nacionalismus. Tam, kde se však protonacionalismus vyskytoval, měl nacionalismus již připravenou půdu. Existence národů je chápána jako důsledek vzniku státu, nikoli naopak. Zároveň pouhý stát nestačí ke zrození národa. „Svět sestávající z národů nemůže existovat; může existovat jen svět, kde některé teoreticky národní skupiny, jež si na toto postavení dělají nárok, nepřipouštějí, aby ostatní podobné nároky vznášeli také.“⁴³

Ve své knize Hobsbawm také předestírá svůj pohled na **nacionalismus shora**. Moderní státy, jako vznikaly po francouzské revoluci, byly něčím novým. Do popředí zájmů se čím dál více dostávali jeho občané, kteří měli možnost se do jisté míry podílet na jeho chodu – stát vládl

⁴² Tamtéž., s. 7-75

⁴³ Tamtéž., s. 76.

lidu, který byl na určitém území. Bylo tedy v zájmu vlády mít přehled o svých občanech. Toho bylo docíleno pomocí sčítání lidu, zavedení povinné školní docházky a odvodů do armády. Loajalita poddaných byla velmi důležitá – státy tedy stále více vyžadovaly „občanské náboženství“, jinými slovy: patriotismus. Dochází k demokratizaci politiky, což má přímý vliv na rozvoj národního vědomí, které bylo státy dále podporováno prostřednictvím různých symbolů. Národní uvědomování a pocit sounáležitosti se státem značně usnadňoval mobilizaci jeho členů. Do popředí se v této době také dostává nutnost gramotného obyvatelstva státu. K tomu, aby toho mohlo být dosaženo, je třeba zavést národní jazyk pro vyučování. Národní jazyk, ačkoli je často jen uměle vykonstruovaný, se velmi rychle stává kritériem státní příslušnosti. Právě užívaný jazyk byl totiž kritériem příslušnosti ke státu, které bylo kvantitativně měřitelné v rámci sčítání.⁴⁴

Zmiňujeme-li pohled na národ shora, musíme také uvést, že Hobsbawm považoval za velmi důležité analyzovat nacionalismus i zdola, což jak uvádí, není snadné a mnohdy ani možné. Pokud nacionalismus ovlivňuje masy, je dobré vědět, si tento vliv připouštějí ony. Úspěšný přechod do národa totiž vyžaduje od lidových mas hlubokou úroveň internalizace jeho základních principů. Za účelem dosažení úspěšné úrovně internalizace, která je nezbytná k legitimizaci nacionalismu jako dominantní ideologie, je zapotřebí, aby se cílové obyvatelstvo shodlo na určitých společných rysech. Tyto společné rysy, včetně etnicity, kultury, jazyka, náboženství a smrti (v obraně země), jsou právě platformami a kořenovými materiály, z nichž ideologie vychází, je dále rozvíjena, a někdy okázale vymyšlena, nacionalistickými intelektuály a hnutími.⁴⁵

Historickým rozmezím, kterému potom Hobsbawm věnoval mnoho pozornosti, byla doba mezi roky **1870 až 1918**. V tomto období se rozšiřuje počet nacionalistických hnutí. Většina z nich vyzdvihovala především prvek jazykový a etnický. Navíc ve druhé polovině devatenáctého století byl etnický nacionalismus velmi populární, kvůli masivní migraci. Je to také období, kdy se vyskytuje pojem rasa, vztahovaný na lidi. Rasismus a nacionalismus se staly téměř synonymy. Rasa také byla ztotožňována s jazykem. Dalším faktorem, který byl typický pro nacionalismy této epochy, je odmítání nově vznikajících socialistických hnutí, především kvůli jejich internacionalistickým sklonům. Společná koexistence těchto principů se nezdála možnou. Pro nezávislost státu však byly požadavky sociální a národnostní efektivnější, než nacionalistické. Avšak jak působení těchto ideologií pocítovali občané, nemůžeme s jistotou říci.

⁴⁴ Tamtéž., s. 79-97

⁴⁵ HÛRSOY, Siret. RETHINKING NATIONALISM: THE HAZY CONCEPT IN INTERNATIONAL RELATIONS. *Alternatif Politika* [online]. 2010, vol. 2, no. 2, s. 151-174. ISSN 13090593.

Mezi roky 1918 až 1950 se nacionalismus dostává do své **vrcholné fáze**. Po první světové válce došlo ke zhroucení říší střední a východní Evropy a byl učiněn rovněž posun ke kapitalismu. Na základě mírové dohody ve Versailles bylo ustaveno 26 nových států, které samy sebe považovaly za národnostní. Vznik nových států rovněž poukázal na to, že tzv. wilsonovská zásada (shoda národnostních hranic s jazykovými) je v praxi nerealizovatelná. Problémem realizace se staly kulturní menšiny. Důsledkem přerozdělení Evropy pak bylo masové vyhánění, a v horším případě vyvražďování, těchto menšin. Nacionalistické tendence se navíc nově začaly objevovat i v zemích dnešního třetího světa. Tyto tendence se zaměřovaly především proti dobyvatelům a vykořisťovatelům.

Nové uspořádání v Evropě také zapříčinilo změnu v pojetí cílů nacionalismu. Nyní již nebylo třeba národy dále sjednocovat a dávat jim stát. Nyní se začaly projevovat separatistické tendence menšin odtrhovat se od národních států. Rovněž i způsoby národního uvědomění byly obohaceny. Na scéně se objevují moderní sdělovací prostředky. Druhým mechanismem, jak probudit v lidech národnostní cítění se potom stal sport – především národní reprezentace.

Urbanizace a industrializace, jevy typické pro toto období, doprovázené migrací, mají rovněž zajímavý dopad. Jdou přímo proti nacionalistické tezi vyžadující existenci území osídleného stejnorodým obyvatelstvem, a to po stránce, etnické, kulturní i jazykové. Snaha vyhánět jiná etnická uskupení se přestává zdát přirozenou. Tyto skupiny mají tři možnosti, jak se vypořádat se svým postavením: za prvé se mohou asimilovat, za druhé mohou přijmout své menšinové postavení anebo za třetí zdůraznit naopak svou etnickou odlišnost.

Není jasné, zda dosavadní vývoj národních jazyků z místních dialektů bude nadále zachován. V mnoha státech se totiž ukazuje, že vícejazyčnosti nelze zabránit. Nejpřijatelnější formou národního jazyka je tak jakýkoli jazyk uměle vytvořený (nelze ztotožnit s žádným z místních etnik) nebo jazyk cizí.

Ke konci **dvacátého století** jsou státy oficiálně tvořeny národním základem. Politická diskuze se zaměřuje především na udržování cizinců vně svých hranic. Nacionalismus podle Hobsbawma ztratil svou sílu, jakou měl v období mezi francouzskou revolucí a koncem kolonialismu. Dřívější nacionalismus se vyznačoval jednotícím charakterem, což se o tom z konce dvacátého století tvrdit nedá. Ten se naopak snaží prosadit separatismem. Xenofobie se stává novou masově vyznávanou ideologií. Nekontrolovaná migrace je strašákem snad pro všechny národní státy, zvláště v případě, že migranti ovládají pouze jeden jazyk.

Hobsbawm nacionalismus srovnává i s dalším moderním fenoménem, kterým je fundamentalismus. Říká, že fundamentalismus je silný proto, že si nárokuje absolutní pravdu, která se dá vztáhnout na všechny. Nacionalismus naopak vylučuje všechny, kdož nepatří k jeho

„národu“ – je tedy jen pro některé. Jednu výhodu oproti fundamentalismu ale má. Nacionalismus totiž nemá pevně vymezený program, takže tam, kde zrovna působí, má velikou šanci dosáhnout všeobecné podpory.

To, co nyní pohání kolo dějin, již nejsou pocity úzkosti zrcadlící se v touze někam patřit tolik typické pro přijímání nacionalistické ideologie. „Národ“ v dnešní době přichází o řadu svých funkcí, kterými se přitom dříve vyznačoval. Například národní ekonomiku. Čím dál více se prosazují mezinárodní a nadnárodní ekonomiky a organizace. Neznamená to, že by však státy ztrácely pro své občany národnostní charakter, spíše naopak – jsou to totiž právě státy, kdo přerozděluje národní důchod. Posun k nadnárodním ekonomickým strukturám má také za následek posilování životaschopnosti malých států.

Na závěr Hobsbawm přidává i prognózu pro jednadvacáté století. Tvrdí, že již nebude možné „udržet svět v mezích daných národy v podobě, v jaké byly definovány“. Ty se postupně stanou prvkem, který bude vzdorovat restrukturalizaci země. Ta se bude totiž ubírat převážně nadnárodním směrem.⁴⁶

4.2 Benedict Anderson - rozbor teorie

Na začátek své knihy s názvem *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu* představuje Benedict Anderson rovněž několik stěžejních definic, stejně jako předešli dva autoři. Předem také předesílá, že definovat národ a nacionalismus bylo, a stále je, složité a tuto myšlenku potvrzuje slovy Hugh Seton-Watsona: „Jsem tudíž nucen dojít k závěru, že žádnou „vědeckou definicí“ národa nelze vymyslet, přestože tento fenomén existoval a existuje.“⁴⁷

Při zkoumání nacionalismu Anderson vychází z teze, že „národnost“ respektive národní příslušnost a nacionalismus jsou zvláštními kulturními artefakty. Navrhuje tedy následující definici národa: “ je to politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní.“⁴⁸ Slovo představa je klíčovým prvkem definice, vyjadřuje totiž fakt, že všichni členové uvnitř společenství se vzájemně neznají, ale i přesto se cítí být součástí pospolitosti.⁴⁹ Vrátime-li se k definici, ohraničenost společenství vyplývá z předpokladu, že si žádná národnost nepředstavuje sama sebe natolik obecně, jako sdružení všech jedinců lidského druhu. Suverenita společenství se zase rodí v době, kdy osvícenství nabourává legitimitu hierarchických dynastických říší opřených o spojení panovníků s bohem.

⁴⁶ HOBSBAWM, E. J. *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Politologická řada. ISBN 80-85959-55-0

⁴⁷ Seton-Watson in ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-1490-8.

⁴⁸ ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu.*, s. 21. Praha: Karolinum, 2008. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-1490-8.

⁴⁹ ANDERSON, Benedict R. O'G., pozn. 45, s. 45

To vše pod vlivem upadajícího zájmu o křesťanskou tradici a objevy nových náboženských systémů.⁵⁰

Za věk nacionalismu označuje osmnácté století, kdy zároveň upadá postavení náboženství. Úpadek víry s sebou však nese i touhu po něčem, co by zastoupilo jeho roli. Pokud totiž lidé nezbaví utrpení a nejistoty víry, musí přeci existovat něco, co jim pomůže vybědnout z beznaděje. Myšlenka národa je více než vhodnou náhražkou. Tím však Anderson nechce rozhodně tvrdit, že za objevení se nacionalismu může rozpad jistot, které církev dříve poskytovala. Chce tím pouze říci, že nacionalismus nemůže chápat zcela nezávisle na předchozích systémech, které mu předcházely. Tyto systémy poté prezentuje dva: náboženská společenství a dynastické říše.

V souvislosti s náboženskými společnostmi poté vyzdvihuje především existenci posvátného jazyka – starší společenství byla přesvědčena o jejich jedinečnosti. K rozpadu soudržnosti poskytované náboženstvím pak výrazně přispěly především výpravy mimo evropský kontinent. Evropa zkrátka zjistila, že se někde mimo její prostor žije jinak.

Co se týče dynastických říší, ty se od dnešních moderních států v mnohém odlišovaly. Jejich hranice nebyly příliš pevné a často se teritorium jedněch rozplývalo v teritoriu druhých. Expanze těchto říší neprobíhala jen skrze ozbrojené válečné konflikty ale i skrze sexuální politiku (dynastické sňatky). Ještě před první světovou válkou pokrývaly dynastické státy většinu mapy Evropy. Celková proměna myšlení v této době vede i ke změně pojetí chápání času. Nebylo možno odlišit kosmologii a historii – původ světa a člověka byl chápán jako totožný. Docházelo také vědeckým a společenským objevům a ekonomickým změnám. Toto všechno vyústilo v potřebu něčeho, co by znovu spojilo společenství s mocí a časem. Významnou roli při tomto hledání měl i vynález tisku. Ten lidem umožnil dívat se na sebe ale i na společnost novým způsobem.

Co tedy bylo příčinou vzniku **národního vědomí**, které přispělo ke vzniku nacionalismu? Anderson uvádí několik zdrojů. Prvním je proměna ekonomiky, zapříčiněná příchodem kapitalismu, a s ní související vydávání knih ve větším množství. Knihy nejen že přispívaly k šíření vzdělanosti, ale také změnily pohled na místní jazyky. Původně byly knihy psány latinsky a byly tak určeny pro vyšší vzdělané vrstvy společnosti. Co se vztahu k latině týče, začala se „světská“ latina velmi vzdalovat té církevní. Později však začali být knihy psány i v mateřských jazycích lidí. To potom vedlo k ustálenému používání těchto jazyků. A tyto, jakmile nabyly konkrétní podobu, začaly se stávat symboly sjednocení určitých skupin lidí, které je ovládaly. Všechny moderní národy dnešního světa mají své „národní tištěné jazyky“.

⁵⁰ Benedict Anderson The Nation as Imagined Community, The Nationalism Project [online]. [cit. 2018-06-24]. Dostupné z: <http://www.nationalismproject.org/what/anderson.htm>

Koncem osmnáctého století dochází k zajímavému jevu. Poprvé se totiž formuje národ, jehož vznik nestojí na vlastním národním jazyce. K této situaci dochází v Americe. Pro evropské nacionalismy byl jazyk stěžejním prvkem, který odlišoval národy. V případě amerického kontinentu jeho obyvatelé sdílejí jazyk se svými imperiálními metropolemi. A není to jen jazyk, co sdílejí s těmi, proti kterým bojují, je to i společný původ. A přesto, považují se za nový národ. Ke vztahu amerického a evropského nacionalismu Anderson dodává, že nacionalistická hnutí, jež se počala objevovat v Evropě, sama sebe vnímala, jako by vždy existovala a pouze se probouzela. Metafora o probouzení národů inspirovala americká národní hnutí, která byla následně úspěšná ve svých revolucích. Tyto nacionalistické revoluce v USA potom zpátky posilovaly evropské národní cítění.⁵¹

Národní hutí v letech 1820 až 1920 se významně liší od svých předchůdců. Téměř ve všech totiž hrály významnou roli „národní tištěné jazyky“ a mohly také „vycházet z viditelných vzorů, které jim poskytovali jejich předchůdci.“⁵² Tím byla také dána představa budoucím národu. Objevy neznámých civilizací učiněné v šestnáctém století vedly k poznání lidského pluralismu. Objevy kultur také souvisely nutně s objevy dalších jazyků, o kterých si vedli záznamy především obchodníci a mořeplavci. Docházelo obecně k rozvoji gramotnosti, obchodu, průmyslu a komunikačních cest. To podněcovalo potřebu sjednocovat jazyk v rámci daného území. V tomto ohledu se do čela dostávaly především jazyky místní, ovládané masami. Evropské dynastie se z administrativních důvodů rozhodly tyto místní jazyky využívat. Vznikaly tak představy o skupinách, které sjednocoval jazyk. Tyto skupiny si pak začaly klást nároky, aby mohly tvořit rovnocenné společenství.

Idea nacionalismu tedy v této době bezesporu sílila. Jednotlivým monarchiím se začala myšlenka na ztotožnění se s národem zamlouvat. Začíná se vynořovat tzv. „oficiální nacionalismus“, kdy dochází ke splnutí národa a dynastické říše. Původně tyto nacionalismy měly vzor ve francouzských a amerických dějinách. Později se začaly ubírat vlastní cestou.

Koloniální nacionalismus je také jedním z témat, jimiž se Anderson ve své teorii zabýval. Ten se dotýkal kolonií na území Asie a Afriky. Říše konce devatenáctého století byly příliš rozlehlé na to, aby zvládaly kontrolovat dění ve svých koloniích. Potřebovala podporu z řad kolonizovaných. Začala tedy jim tedy ve svém jazyce poskytovat vzdělávání, které obnášelo i náhled do evropského smýšlení. Právě to se stalo základem představ obyvatel kolonií o vlastní národnostní skupině. Produktem těchto škol potom byla vrstva bilingvních intelektuálů, kteří získali přístup k idejím nacionalismu a dále je upravovali a šířili mezi ostatní skupiny obyvatelstva.

⁵¹ ANDERSON, Benedict R. O'G., pozn. 45, s. 209

⁵² ANDERSON, Benedict R. O'G., pozn. 45, s. 81

Jako projev nacionalismu se často můžeme setkat s **rasismem**. Jaký je jejich vztah? Opět se zde vracíme k jazyku. I zde má totiž významnou roli. Jazyky se zdají být součástí lidských společností odnepaměti. Už jenom fakt, že existují rozdílné jazyky, v podstatě znamená existenci různých společností. Každý jazyk je tak v podstatě majetkem konkrétní skupiny. Můžeme tedy tvrdit, že národ je utvářen jazykem a ne etnickým původem.

Rasismus však nemá své prvopočátky v národu, jak by se mohlo zdát, ale ve společenské třídě. Za vše hovoří už jen pojem „modrá krev“. Rasistická ideologie se tak stává jakýmsi ospravedlněním nadvlády. V oblastech mimo Evropu, kde během devatenáctého století došlo k rozvoji rasismu, k tomu vždy docházelo vlivem evropské nadvlády. Běloši sami sebe označovali za rasově nadřazené.

Národy se v průběhu věků vyvíjely, takže pokud chceme skutečně nahlédnout do **minulosti národa**, musíme jej v podstatě retrospektivně znovu vybudovat – postupovat od současných událostí k minulým. Národy totiž často chápeme jako něco věčného. Nikde není zaznamenáno, kdy přesně který národ došel ke svému národnímu uvědomění, a ani to nelze přesně určit a stejně, jako nemůžeme datovat vznik národů, nemůžeme datovat ani jejich zánik. Pokud ale existence nějakého národa skončila, nebylo to přirozeně.

Stejně, jako se národy a jejich podoby vyvíjely v minulosti, budou nesporně procházet dalším vývojem i nadále. Jaké je tedy podle Andersona čeká **budoucnost**? Z doslovu Martina Procházky, který je rovněž součástí vydání knihy z roku 2008, se dozvídáme, že Anderson musel svůj názor na nacionalismus přehodnotit. Zpočátku totiž nacionalismus považoval za něco, co brzy bude patřit k minulosti. Nově jej ovšem vnímá ve zcela novém rámci a tím je rozvoj komunikačních technologií, především internetu. Zajímá se především o potenciál těchto prostředků utvářet představy o společnosti mezi lidmi i na značnou vzdálenost. (Zavádí tak pojem „long-distance nationalism“ – nacionalismus na dálku.)⁵³

4.3 Komparace teorií Gellnera, Hobsbawma a Andersona

Tato část bude věnována srovnání výše probíraných teorií o nacionalismu. Každá poskytuje osobitý pohled na národ a s ním spojenou problematiku. Předchozí podkapitoly podaly přehled základních myšlenek jednotlivých autorů. Tyto myšlenky mají některé body společné, v jiných se rozcházejí. Na tomto místě budou tedy shrnuty a porovnány.

Gellner chápe nacionalismus jako politický princip, podle něž se politická a národní jednotka mají shodovat. Stát může vzniknout jen tam, kde existuje dělba práce, tedy nejdříve ve společnostech agrárních; v průmyslových společnostech pak Gellner považuje nacionalismus již za nutnost. Tam kde již existuje stát, může (anebo také nemusí) teprve vzniknout myšlenka

⁵³ ANDERSON, Benedict R. O'G., pozn. 45

nacionalismu. Ačkoli s rozvojem nacionalismu Gellner pojí především gramotnost, kterou disponují již některé vrstvy agrárních společností, její pravý význam se projevuje až ve společnostech průmyslových. Být gramotným se stává v novém typu společnosti nutností. Stát proto svým občanům poskytuje vzdělání, čímž zároveň pěstuje svou vlastní kulturu, se kterou se lidé následně ztotožňují jako příslušníci národa.

Právě zde, při zmínce o působení státu se však dostáváme k tomu, co **Hobsbawm** Gellnerovi vyčítal. Ačkoli totiž vycházel ze stejné definice, daleko méně se mu zamlouvalo, že Gellner na nacionalismus pohlíží jaksi shora a příliš se nezajímá prožitky obyčejných lidí, kterých se nacionalismus ovšem dotýkal nejvíce. Abychom mohli nacionalismus pochopit, musíme podle Hobsbawma vědět, jak jej vnímali ti, kterých se bezprostředně dotýkal. Co tedy dávalo lidem pocit sounáležitosti? Hobsbawm uvádí čtyři věci. Jazyk, který ovšem chápe spíše jako kulturní artefakt, etnickou příslušnost, náboženství a sounáležitost s politickou entitou. K národům se staví jako k důsledkům vzniku států, chápe je jako smyšlené tradice. Jeho teorie se nejvíce zabývá proměnou nacionalismu v poválečném období. Aby se národ mohl stát národem státním, potřebuje mít nějakou návaznost na současný stát, kulturní elitu, která bude disponovat správním jazykem a také schopnost dobývat nová území. Dalším bodem, ve kterém se s Gellnerem už opět shoduje, je to, že státy plodí národy a nikoli naopak.

Velmi zajímavý pohled na národy nabízí **Andersenova** teorie. Ten národy a příslušnost k nim popisuje jako jakýsi stav mysli. Definuje totiž národ jako představu v myslích těch, kdo se s ním ztotožňují. Tato představa je navíc dále posilována výchovou a vlivem masových sdělovacích prostředků, kterým přikládal značný vliv i Hobsbawm. Posilování národnosti identifikace potom dle něj souvisí i se změnou pohledu na náboženství, které již nestihá odpovídat požadavkům doby. Nejen náboženství se proměňuje. Také územní uspořádání prochází změnou. Mizí velké dynastické říše a vzniká tak prostor pro nová uskupení – státy. Toto období je také doprovázeno rozpadem stavovského systému, který ve své podstatě podtrhoval odlišnosti a nerovnost mezi lidmi.⁵⁴ Podle Andersona, nacionalismus vede k budování národa a nakonec národnímu státu, zatímco podle Gellnera, nacionalisté tvoří národní státy, které pak budují své národy.⁵⁵

Klíčovým bodem, na kterém potom šíření národních myšlenek stojí, je knihtisk a jeho rozvoj – Anderson zavádí také pojem „tiskový kapitalismus“. Slouží nejen k šíření vzdělání, ale s tiskem v národních jazycích rovněž posiluje i vědomí příslušnost k nějaké skupině. Vzdělání

⁵⁴ HIRT, Tomáš. Přehled základních tezí modernistického pojetí nacionalismu. AntropoWebzin [online]. 2007 [cit. 2018-06-27]. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/prehled-zakladnich-tezi-modernistickeho-pojet>

⁵⁵ WIMMER, Andreas a Yuval FEINSTEIN. The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001. American Sociological Review [online]. 2010, vol. 75, no. 5, s. 764-790. ISSN 00031224.

se tedy stává vysoce postavenou společenskou hodnotou. Anderson tedy stejně jako Gellner tvrdí, že „standardizované vzdělávací systémy byly nevyhnutelným předpokladem vzniku homogenizované identity...Tento pohled je těžko slučitelný s existující a stále rostoucí etnickou diverzitou.“⁵⁶ Tento fakt si Anderson později uvědomuje a zajímá se o vliv internetu na šíření a další vývoj nacionalistickým myšlenek.

Všechny tři autoři přitom spojuje to, že vnímají národy jako sociální konstrukce. Z předcházejících odstavců dále vyplývá, že pro všechny tři autory je nějakým způsobem významný jazyk a přechod ke kapitalismu. Rovněž i při pohledu do budoucna se autoři shodují, že musí dojít k proměně nacionalismu. Očekávají, že nacionalismus bude postupně slábnout. Gellner a Hobsbawm se na problematiku národů dívají spíše europocentricky, zatímco v Andersenově knize se setkáváme s mnoha pasážemi, které pojednávají i o koloniálním nacionalismu a nacionalismu na území Ameriky, který poté významně ovlivnil směr vývoje toho evropského.

⁵⁶ ERIKSEN, Thomas Hylland. Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy., s. 240-241. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON),2012. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-053-7

5. Závěr, shrnutí

Problematika nacionalismu je nesporně zajímavý tématem. Tento fenomén doprovází lidstvo po značnou část dějin a dodnes se setkáváme s jeho projevy a následky. I to bylo důvodem volby právě tohoto tématu práce. Každý člověk v sobě má totiž nějakou zakořeněnou představu o tom, co nacionalismus je. Mnozí ji však nedovedou popsat, k čemuž nám mohou pomoci právě výše diskutovaní autoři. Nacionalismus a jeho pojetí je problematikou složitou a komplexní zahrnující mnoho ovlivňujících faktorů a nejasnosti/nemožnosti stanovení univerzálních definic v oblasti základních pojmů se kterými pracuje. I přesto, že všichni tři mnou zmínění autoři zpočátku předpokládali, že vliv nacionalismu bude pozvolna opadat, současný stav jako by naznačoval, že se spíše blíží další zlomová fáze v jeho pojetí, jakou bylo kupříkladu osmnácté století spojené s osvícenstvím a průmyslovou revolucí.

Obecně můžeme říci, že všechny nacionalistické ideologie, včetně výše popsaných, obsahují jak "občanské" složky (nacionalismus je teritoriálně založen a každý, kdo je v liberálním demokratickém státě, podléhá stejným právům a je způsobilý prostřednictvím občanství přijmout společné hodnoty a identitu, "inkluzivní" nacionalismus) a "etnické" složky (genealogický původ, lidová kultura a rozdíl mezi "my" a "oni" skrze historickou národní diferenciaci založenou na konkrétním souboru národních mýtů a symbolů, "exkluzivní" nacionalismus).⁵⁷

Ernest Gellner odmítá buditelské pojetí nacionalismu. Ve své teorii prohlašuje, že nacionalismus vytváří národy, nikoli naopak. Národnost tedy podle něj není přirozenou součástí lidí, ale konstrukcí nacionalismu. Ten potom chápe jako produkt moderní doby. Tato doba mu poskytuje přesně takovou společnost, jakou potřebuje: gramotnou, stejnorodou a anonymní. To vše vzešlo z vysoké kultury (která se opírá o písmo) udržované vzdělávací soustavou.

Druhým badatelem, jehož dílo zde bylo prezentováno, byl **Eric Hobsbawm**. Ten používá termín nacionalismus ve stejném významu, jako Gellner – princip, podle kterého má být národnostní a politická jednotka ve shodě. Národní příslušnost nevnímá jako odvěkou součást člověka, ale jako sociální konstrukt moderní doby, který také musí být posuzován jejími měřítky, v kontextu. Souhlasí s Gellnerem, že národy nevytvářejí nacionalismus a státy, ale přesně naopak. Zastává rovněž názor, že k porozumění nacionalismu, je také nutný pohled zdola, od prostých lidí, rolníků, dělníků. Ti jsou totiž předmětem jeho zájmu. Oficiální ideologie není nutně totožná s tím, co se nahází v myslích těchto lidí.

⁵⁷ HÛRSOY, Siret. RETHINKING NATIONALISM: THE HAZY CONCEPT IN INTERNATIONAL RELATIONS. *Alternatif Politika* [online]. 2010, vol. 2, no. 2, s. 151-174. ISSN 13090593.

Posledním z autorů, kterými se tato práce zabývala, byl **Benedict Anderson**. V jeho pojetí je národ představou v lidských myslích. Národ je představou proto, že i když se vzájemně všichni neznají, a ani znát nemohou, přesto cítí, že k sobě patří. Ani Anderson nepatří k příznivcům myšlenky odvěkosti národa – i on jej chápe jako výtvar moderní doby. Říká, že nacionalismus se mohl vyskytnout až poté, co latina ztratila své nadřazené postavení mezi jazyky a poté, co lidé dospěli k závěru, že neexistuje nic jako „z boží vůle král“. Anderson, na rozdíl od předchozích dvou autorů tvrdí, že evropský nacionalismus v Evropě je také silně ovlivněn děním na americkém kontinentě, tam se totiž nacházely první skupiny lidí, jež sami sebe definovali jako národ.

Všichni tři autoři si velice dobře uvědomovali, že nacionalismus neexistuje jen sám o sobě, ale že je výsledkem určitých historických událostí a měl by být proto studován ve svém kontextu. Ačkoli nacionalismus na sebe může vzít mnoho podob a může fungovat ruku v ruce s dalšími ideologiemi, vždy vychází z přesvědčení o kolektivní identitě.⁵⁸

⁵⁸ BEN-ISRAEL, Hedva. The Nation-State: Durability Through Change. *International Journal of Politics, Culture, and Society* [online]. 2011, vol. 24, no. 1-2, s. 65-74. ISSN 08914486.

6. Seznam použitých zdrojů

6.1 Tištěné zdroje

ANDERSON, Benedict R. O'G. Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu., s. 21. Praha: Karolinum, 2008. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-1490-8.

BARŠA, Pavel a Maxmilián STRMISKA. Národní stát a etnický konflikt: politologická perspektiva. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. Politologická řada. ISBN 80-85959-52-6.

ERIKSEN, Thomas Hylland. Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-053-7

GELLNER, Ernest André. Nacionalismus. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-023-3.

GELLNER, Ernest André. Národy a nacionalismus. 2. vyd. Praha: J. Hříbal, 1993. Poznání (Hříbal). ISBN 80-901381-1-X. s.12-13

HALL, John A.. 1995. „Nacionalismy utříděné a vysvětlené.“ Sociologický časopis / Czech Sociological Review 31 (2)

HEYWOOD, Andrew. Politologie. 3. vyd. Přeložil Zdeněk MASOPUST. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-115-1.

HOBBSBAWM, E. J. Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Politologická řada. ISBN 80-85959-55-0

HROCH, Miroslav, ed. Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2003. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-20-2.

PETRUSEK, Miloslav et al, 1996. Velký sociologický slovník: II. svazek (P-Z). S. 908-909. Praha: Karolinum. ISBN 80-718-4310-5.

Seton-Watson in ANDERSON, Benedict R. O'G. Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu. Praha: Karolinum, 2008. Limes (Karolinum). ISBN 978-80-246-1490-8.

6.2 Internetové zdroje

Benedict Anderson The Nation as Imagined Community, The Nationalism Project [online]. [cit. 2018-06-24]. Dostupné z: <http://www.nationalismproject.org/what/anderson.htm>

BEN-ISRAEL, Hedva. The Nation-State: Durability Through Change. International Journal of Politics, Culture, and Society [online]. 2011, vol. 24, no. 1-2, s. 65-74. ISSN 08914486.

HAJSKÁ, Markéta. Slovníček pojmů: Rasa. Varianty [online]. [cit. 2018-06-21]. Dostupné z: <https://www.varianty.cz/slovnicek-pojmu/29-rasa>

HIRT, Tomáš. Přehled základních tezí modernistického pojetí nacionalismu. AntropoWebzin [online]. 2007 [cit. 2018-06-27]. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/prehled-zakladnich-tezi-modernistickeho-pojet>

HÜRISOY, Siret. RETHINKING NATIONALISM: THE HAZY CONCEPT IN INTERNATIONAL RELATIONS. *Alternatif Politika* [online]. 2010, vol. 2, no. 2, s. 151-174. ISSN 13090593.

Menšiny - základní informace. NICM: Národní informační centrum pro mládež [online]. 26. února 2018 [cit. 2018-06-24]. Dostupné z: <http://www.nicm.cz/mensiny-zakladni-informace>

WIMMER, Andreas a Yuval FEINSTEIN. The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001. *American Sociological Review* [online]. 2010, vol. 75, no. 5, s. 764-790. ISSN 00031224.